

1722-1776 TARİHLİ ECNEBİ DEFTERİNE GÖRE OSMANLI-RUS MÜNASEBETLERİ

Osman KÖSE*

GİRİŞ

Slav ırkına mensup olan Rusların ilk vatanları Vistül nehrinden başlayarak Pripet havzasını ve Orta Dinyeper sahrasını işgal etmektedir. VII. ve VIII.yüzyıllarda Avarlar ve Hazarlar'ın hâkimiyeti altında kaldıkları dönemlerde tarihlerinde ilk defa siyasî teşkilât kurmaya başladılar¹. IX.yüzyılda Peçenekler Hazar nüfuzunu zayıflatınca Novgorod (Yenişehir) merkez olmak üzere Knez Rurik idaresinde Rus devletini kurdular.

Ruslar 905 yılında başkentlerini Kiyef'e taşıdılar². 907 ve 912 yıllarında Knez Oleg ve Igor zamanlarında Bizans ve Anadolu'ya seferler yaptılar. Bu seferler sosyal ve dînî açıdan Ruslar üzerinde büyük etki bıraktı³. Knez Viladimir'in Bizanstaki bir iç isyanı bastırması sonucu XII. yüzyıldan itibaren Kiyef Rusyası bir hıristiyan memleketi haline geldi. Rus kilisesi de İstanbul kilisesine bağlı bir metropolitlik oldu⁴.

Kiyef Rusyasında belirgin esaslara dayanan bir verâset sistemi olmadığından ülke bir çok prensliklere bölündü ve dış baskılar arttı. Bunlardan Suzdal prensliği Kiyef'de hakim olarak (1169) güçlenmeye başladı⁵. XIII. yüzyılda Moğol İmparatorluğunun parçalanması sonucu Rus knezleri Altınordu hanlığının hâkimiyeti altına girdiler⁶. Altınordu devleti de Kırım hanlığının Moskova knezliği ile ittifakı sonucu tarih sahnesinden çekilince Moskova bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktı (1480). Altınordu devletinin toprakları üzerinde ise hanlıklar devri başladı⁷.

İlk Osmanlı-Rus ilişkileri Osmanlıların elinde bulunan Kırım'daki Ceneviz Kolonilerinde ve Azak şehrinde Rusların ticaret yapma isteklerinden kaynaklandı. Bu doğrultuda III. İvan, Kırım Hanı Mengli-giray'ın tavassutu ile II. Bayezid'e mektuplar

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi.

¹ Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, Ankara 1987, sh.5; IV-XVIII Yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 1992 sh.41.

² Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, sh.21.

³ Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, sh.22; Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990, sh.1; İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya, İstanbul, 1958, sh.308.

⁴ Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, sh.34; Türkiye ve Rusya, sh.2.

⁵ İsmail Berkok, Aynı eser, sh.310.

⁶ Cemel Gökçe, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Politikası, İstanbul, 1979, sh.12; Mehmet Saray "Altınorda Hanlığı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), c.II, sh.533; Akdes Nimet Kurat, IV-XVIII. Yüzyılda Karadenizin Kuzeyindeki..., sh.125; "Altınorda Hanlığı", Türk Dünyası El Kitabı, sh.926.

⁷ Halil İnalçık, "Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiiğine Girmesi ve Ahidname Meselesi" Belleten, VII/30, (Nisan 1944), sh.185.

gönderdi (1475)⁸. Bu ilişkiler devam ederken sıcak denizlere açılmayı bir devlet politikası haline getiren Ruslar, 1552 yılında Kazan ve 1556 yılında da Astrıhan hanlıklarını işgal ettiler. Osmanlılar'da bu ilerleyişe sed çekmek ve Orta Asya İslam dünyasıyla temas kurmak gayesiyle Don-Volga kanal açma projesini uygulamaya koydularsa da yeterince hazırlıksız olmaları ve mevsimin uygunsuz olması gibi nedenlerle başarılı olamadılar⁹.

1637 yılından sonra Rus destekli Kazak saldırılarının artması üzerine Osmanlı devleti 1677 yılında Serdar şeytan İbrahim Paşa kumandasındaki bir orduyu Çehrin'e gönderdi. Rusların bantş istemesi üzerine 13 şubat 1681'de ilk Osmanlı- Rus andlaşması olarak kabul edilen Bahçesaray andlaşması imzalandı¹⁰. Osmanlı devleti 1683 yılında Viyana bozgunuyla yenilince, mukaddes birliğe giren Rusya 26 temmuz 1697'de "Karadenizin kilidi" sayılan Azak kalesini büyük çarpışmalarla aldı¹¹. Rusya, Osmanlı Devletinin 26 Ocak 1699 tarihinde batılı devletlerle imzaladığı Karafça andlaşmasına¹², daha iyi bir andlaşma imzalama hülyasıyla iştirak etmediyse de sonunda iki yıllık mütareke imzalayarak bantşmak zorunda kaldı.

A-XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA YAPILAN OSMANLI-RUS ANDLAŞMALARI

a) 1700 İstanbul Andlaşması.

Bantş görüşmelerinde Osmanlı devletini Reisülküttab Rami Mehmet Efendi ve Divan-ı hümayun baştercümanlarından Mavrokordato Efendi, Rusyayı da Oukramzov temsil etti. Andlaşma 13 Haziran 1700 tarihinde 14 madde olarak imzalandı¹³.

⁸ Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, sh.118; Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590), Ankara, 1976, sh.50; M.Cevat Baysun, "Azak", İslam Ansiklopedisi (İA), c.II, sh.85; Tülay Duran, "Türk-Rus Münasebetlerinin Başlaması", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTDD), S.3, sh.44.

⁹ Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", Belleten, VII/46, sh.372; Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve İdil Boyu, Ankara, 1946, sh.74; Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, (Haz:B. Sıtkı Baykal) Ankara, 1992, c.I, sh.329; Cemal Gökçe, Aynı eser, sh.18.

¹⁰ Evliya Çelebi, Seyehatname, İstanbul, 1992, c.I, s.483; Hammer, Osmanlı Tarihi, c.VI, İst. 1990, sh.343; İsmail Hâmi Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul, 1972, c.III, sh.449; Mustafa Nuri Paşa, Netayicül-Vukuat, (Çev:Neşet Çağatay), Ankara, 1987, c.I-II, sh.227.

¹¹ Hammer, Aynı eser, c.VI, sh.412; Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, Nusretname, (Sad. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul, 1964, sh.128; Osmanlı Devleti ile Kafkasya Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, Ankara, 1992, sh.51.

¹² Karafça andlaşmasının tam metninin bulunduğu 1699-1736 Tarihii Enebi Defterinin tam transkriptli metni için bakınız: Nurgül Bozkurt, 1699-1736 Tarihli Enebi Defterine Göre XVIII. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-Avusturya münasebetleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1994.

¹³ Hammer, Aynı eser, c.VII, sh.30; İ. Hami Danişmend, Aynı eser, c.III, sh.485.

Buna göre, Azak kalesinin Ruslara terkedilmesi, Özi boyundaki kale ve kastellerin yıkılıp topraklarının Osmanlı devletine bırakılması ve Rusyanın İstanbul'da daimi elçi bulundurması andlaşmanın önemli hükümleri arasındadır¹⁴.

b) 1711 Prut Andlaşması.

İstanbul Andlaşmasından sonra Rusya, Baltık denizinde yayılma politikası gereği İsveç üzereine yöneldi. Uzun süren mücadeleden ilk yıllar XII. Charles, Çar I. Petro'ya üstünlük sağladıysa da günün şartlarına göre yeniden düzenlenen Rus ordusu 1708 yılında Poltova meydan savaşında İsveçlileri yendi. XII. Charles'in Bender yoluyla Osmanlı devletine iltica etmesiyle çıkan Osmanlı-Rus savaşında Baltacı Mehmet Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu Çar I. Petro idaresindeki Rus ordusunu ağır hezîmete uğrattı¹⁵.

Savaş sonrası imzalanan Prut andlaşmasına göre Rusların Azak kalesini geri vermesi, Lehistan işlerine karışmaması ve İstanbul Andlaşmasından sonra yaptıkları kaleleri yıktırmaları gibi hükümler andlaşmanın dikkat çeken hükümleri arasındadır¹⁶.

c) 1713 Edirne Andlaşması.

Prut'ta kazanılan büyük savaşa rağmen hafif şartları ihtiva eden bir andlaşmanın imzalanması Sultan III. Ahmet ve diğer devlet adamlarını memnun etmedi. Çar I. Petro da kurtulduktan sonra andlaşma hilâfında hareket edince Osmanlı devleti tekrar savaş hazırlıklarına başladı¹⁷. İngiliz ve Felemenk elçilerinin de araya girmesiyle 24 Haziran 1713 tarihinde Edirne Andlaşması imzalandı.

Edeirne Andlaşmasının 1700 tarihli İstanbul Andlaşmasından farklı olan hükümleri şunlardır: Lehistan, Ruslar tarafından iki ay içinde boşaltılacak, Samara ve Orel Irmağı boyunca Osmanlı ve Rusya devletleri arasında paylaşılacak ve XII. Charles serbestçe ülkesine dönebilecektir¹⁸.

d) 1739 Belgrad Andlaşması.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Rusya Ahidnâme Defteri, No:83/1, sh.4/1; Muâhedât Mecmuası, c.III, sh.20; Nihat Erim, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, Ankara, 1953, sh.27.

¹⁵ Hammer, Aynı eser, c.VII, sh.143; Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, sh.256; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, c.IV/1, sh.60.

¹⁶ Nihat Erim, Aynı eser, sh.51; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, c.IV/1, sh.84; Akdes Nimet Kurat, Prut Savaşı ve Barışı, sh.526.

¹⁷ BOA, Cevdet Askerî (CA), nr.4660; Akdes Nimet Kurat, Prut Savaşı ve Barışı, sh.690; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, sh.91.

¹⁸ BOA, Rusya Ahidnâme Defteri, No:83/1; Muâhedât Mecmuası, c.III, sh.222; Nihat Erim, Aynı eser, sh.55.

Prut ve Edirne Andlaşmalarını içerisinde sindiremeyen Rusya ilk fırsatta bu durumu lehine çevirmek istiyordu. Avusturya ile gizlice ittifak zemini oluşturduktan sonra 30 Mart 1736'da Osmanlı devletinin mevcut andlaşma hilâfında hareket ettiğini ileri sürerek Azak kalesine ve Kınma saldırdı¹⁹. Osmanlı devleti bu saldırılara karşı koymaya çalışırken Avusturya da 1737 sonbaharında harp ilân etti²⁰. Avusturyanın cephelerde başarılı olamayıp barış istemesiyle Rusya da aldığı Özi ve Kılburun kalelerini boşaltarak geri çekildi²¹. Fransanın arabuluculuğuyla 18 Eylül 1739 tarihinde Belgrad Andlaşması imzalandı.

Rusya adına Cagnoni ve Osmanlı devleti adına da Sadrazam Mehmet Paşanın imzaladığı andlaşmanın önemli hükümleri şunlardır:

Azak kalesi yıkılarak arazisi boş bırakılacak, Osmanlı devleti Çerkaski adasında ve Azak denizinde yeni bir kale yaptırabilecek, Ruslar Azak denizi ve Karadenizde savaş ve ticaret gemisi bulundurmayacaktır²². Yine Avusturya da Pasarofça Andlaşmasıyla aldığı yerleri geri verecektir.

e) Andlaşmaların Mukayesesi.

Devletlerarası hak ve görevleri belirleyen, mevcut durumu değiştiren veya kaldıran yazılı belgelere andlaşma denilmektedir²³. Ruslarla yapılan bu andlaşmaların hukuki açıdan hiç bir eksikliği yoktur. Osmanlı devletinde XVII. yüzyılda başlayan bozulma emâreleri yüzyılın sonundaki savaşlarda getirdiği acı sonuçlarla kendisini hissettirmiştir. İstanbul andlaşmasıyla Karadenizin kilidi sayılan Azak kalesinin kaybedilmesi Osmanlı devletinin ilk ciddi kaybıdır. Her ne kadar bu yenilgilerden sonra durumunu askerî ve ekonomik açıdan düzeltmeye çalışıp Azak kalesini aldıysada askerî ve ekonomik yönden kendilerini yenileyen batılı devletler karşısında eski güç ve kudretine erişememiştir. Bu çerçeveden bakıldığında Osmanlı devleti, 1736-39 savaşında Rusya ve Avusturya gibi iki güçlü düşmanına karşı önemli bir başarı kazanarak kârlı sayılabilecek Belgrad Andlaşmasını imzalamıştır.

B- ANDLAŞMALARIN TATBİKİ VE ORTAYA ÇIKAN MESELELER

¹⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, c.IV/1, sh.255.

²⁰ BOA, CA, nr:913, 23834, 29070, 53582; Cevdet Haricî (CH), nr:3470.

²¹ BOA, CA, nr:9654, 28078; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, c.IV/1, sh.292.

²² BOA, Rusya Ahidnâme Defteri, No:83/1, sh.82/118; Muâhedât Mecmuası, c.III, sh.244.

²³ Bayram Kodaman, "Lozan Görüşmeleri", O.M.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, S.5, sh.5

a) İstanbul Rus Kapı Kethüdâlığı ve Büyük Elçiliği.

Osmanlı devletine bağlı prensliklerin, yabancı devletlerin, eyalet valilerinin, vezir ve beylerbeylerinin devlet merkezinde bulunan resmî mümessillerine kapı kethüdâsı denir²⁴. Rusya'dan Osmanlı devletine gelen ilk elçi 1497 yılında III. İvan'ın II. Bayezid'e bazı konulan görüşmek için gönderdiği Mihail Pilaşçeyev'dir²⁵. İki ülke arasındaki karşılıklı elçi gönderme işlemi 1700 İstanbul andlaşmasına kadar devam etmiş, bu tarihte ise andlaşmanın 13. maddesine binâen Rusya'ya daimi elçilik bulundurma imtiyazı verilmiştir²⁶.

İlk Rus daimi elçisi Peter Andreviç Tolstoy'dur. 28 Haziran 1719 tarihinde orta elçi rütbesiyle gelen Alexey İvanovic Deskov'a andlaşma görüşmelerine katılmak için büyük elçilik ünvanı gelince, Rusya'dan 1721 Ekiminin ortalarında İvan İvanovic Nepluyeff "kapı kethüdâsı" ünvanıyla İstanbul'a geldi. Bu tarihten 1774 Küçük Kaynarca Andlaşmasına kadar kapı kethüdâsı olarak İstanbul'da bulunan Rus diplomatları şunlardır:

İvan İvanovic Nepluyeff (1721-1734), Alexey Andreviç Vesnyakof (1735-1745), Adrian İvanovic Nepluyeff (1746-1750), Alexey Mihaloviç Abreskov (1751-1768)²⁷.

Rusya tarafından kapı kethüdâsı olarak tayin edilen Rus diplomatları, "name"lerini Divan-ı hümayûna teslim ettikten sonra görevlerine başlardı. Görev sürelerinin belirli bir sınıra olmayıp genellikle ölmeleri ve ağır bir şekilde hastalanmalarına kadar sürerdi²⁸. Olağanüstü durumlarda "büyük elçilik" rütbesiyle İstanbul'a gelen Rus elçileri buldukları süre zarfında kapı kethüdâlarının yetkilerini kullanabiliyorlardı²⁹. Kapı kethüdâlığının çeşitli nedenlerle münhal kaldığı durumlarda Rusya, genellikle diğer dost ülkelerin kapı kethüdâlarını vekil kabul etmekteydi³⁰. İncelediğimiz dönem içerisinde Avusturya kapı kethüdâları vekil tayin edilmekte ilk sıraları alıyordu.

Görevde buldukları süre içerisinde kapı kethüdâlarının görevleri şunlardır:

1- İki ülke arasındaki resmi yazışmaları sağlamak. Osmanlı devletiyle Rusya arasında cereyan eden sulh görüşmelerinde veya iki devleti savaşın eşiğine getirecek

²⁴ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İst. 1983, c.II, sh.172.

²⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, c.II, sh.476.

²⁶ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:53/1, sh.4/1.

²⁷ BOA, A. DVN. DVE (1), No:7/35; Hammer, Aynı eser, c.X, sh.159; Faik Re_ıt Unat, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, Ankara 1987, sh.247.

²⁸ BOA, Aynı vesika.

²⁹ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.9/21, 27/103. Rusya Ahkâm Defterinin tam transkriptli metni için bakınız: Osman Köse, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Rus Münasebetleri, (84/2 nolu Rusya Ahkâm Defterine Göre), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1993.

³⁰ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.43/164,53/199.

âcil konularda Rusya, büyük elçi düzeyindeki temsilcilerini görevlendirirdi. Yalnız, Rusya'nın mevcut menfaatlarını korumak, devlet nezdinde temsil etmek ve iki ülke arasındaki diyalogun sağlanması işini kapı kethüdaları üstlenirdi. Yazışmaların teatisinde "Ulak" ismindeki memurlar kullanılırdı. Yol hükmünü Dîvan-ı hümâyûndan alan ulakların yol emniyeti sağlanır, usülsüz vergi alınmaz ve sınıra varıncaya kadar kendilerine "menzil beygiri" verilirdi³¹. Ulaklara da yol boyunca "çavuş"lar refâkat ederdi. Belgrad andlamasından sonra eskisine nazaran ilişkilerin daha da yoğunlaşması sebebiyle ulaklara muhafızlık yapmak için "itimat edilir kimseler" görevlendirilmiştir³². Bu tedbirlere rağmen bazı ulaklar hapsedilmiş veya öldürülmüştür.

2-Rus tebaasının Osmanlı devleti sınırları içinde cereyan eden hırsızlık, borçlanma, miras ve cinâyet gibi davalarını aşağıda açıklanacağı şekilde takip edip çözüme kavuşturmak.

Hırsızlık: Bu suçu işleyen Rus tebaasına mensup kişiler kethüdalık makamınca tutuklandıktan sonra Dîvan-ı hümâyûndan "yol hükmü" alınmak kaydıyla muhakeme edilmek üzere Rusya'ya gönderiliyorlardı³³.

Borçlanma: Osmanlı topraklarında ticârî faaliyet gösteren Rus tüccarları gayri müslimlere nakit veya altın nevinden borç veriyorlardı. Bu durum "temessük" adı verilen imzalı ve mühürlü senetlerle ibraz ediliyordu. Elçilik mensupları da bu şekilde gayri müslimlere borç vermekteydiler³⁴. Alacaklılar kapı kethüdalığına baş vuruyor, kapı kethüdalığıda Dîvan-ı hümâyûna durumu izah eden bir yazı gönderip yol hükmü alıyordu. yol hükmünü alan kişiler borçlunun bulunduğu yerin kadısına müracaatla olay mahkemeye intikal ediyordu. Mahkeme sonucunda borç hemen tahsil edilebildiği gibi, çoğunlukla borçlunun kaçması durumunda ise dükkanı mahkeme kararıyla açılıp borca mukabil mallar alacaklılara veriliyordu³⁵.

Miras: Ölen bir müste'minin mirasçısı gelene kadar o beldenin beytûlmalcısı malı tesbit eder ve bir deftere kaydederek mühürlerdi. Mal, beytûlmalcının veya kapı kethüdasının göstereceği kişi ya da kurumun gözetimi altında tutulurdu. Vâris veya vekili geldiğinde defterde kayıtlı malı teslim alırdı. Müste'minler, mallarının vârislerine intikal etmesi için bâzen vekil tayin ederlerdi. Bu gibi durumlarda müvekkiller bu malları vârislere vermek istemez olay mahkemeye kadar intikal ederdi³⁶. Vârisler arasındaki anlaşmazlıklarda ise kapı kethüdalığının yardımına başvurulurdu.

³¹ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.55.

³² BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.8/17,81/367.

³³ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.114/680.

³⁴ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.11/30.

³⁵ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.92/474,95/520.

³⁶ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.54/204,57/218.

Cinayet:Çeşitli nedenlerle meydana gelen cinayetin aydınlanması ve suçlunun yakalanması için kapı kethüdası Dîvan-ı hümâyûndan "emr-i şerif" isteyerek olayı takip ederdi³⁷.

3-Elçilik görevlilerinin ve Rus tebaasının emniyetle gelip gitmelerini sağlamak. Görev süreleri sona eren elçilik görevlileri ve işlerini bitiren tüccarların Rusya'ya gidebilmesi için kapı kethüdası Dîvan-ı hümâyûndan yol kağıdı alırdı. Daha sonra bu kimseler "yasakçı"lar refakatında Rusya'ya giderlerdi³⁸.

4-İki ülke arasındaki ticari meseleleri takip etmek.

5-Hıristiyan Ruslar'ın kutsal yerleri ziyaretleriyle ilgili meselelerine yardımcı olmak.

6-Savaş sonrası esirlerle ilgili meseleleri takip etmek.

7-Sınırdaki cereyan eden olayları takip edip çözüme kavuşturmak.

Osmanlı devleti "resmî misafir" kabul ettiği elçilerin bütün masraflarını karşılamaktaydı. Öte yandan daimi olarak İstanbul'da ikamet eden kapı kethüdalanna ihtiyaçlarının temininde yardımcı olunması ve vergilerden muaf tutulması gibi kolaylıklar gösteriliyordu. İncelediğimiz 1722-1776 arası dönemde kapı kethüdalığının un, odun, meyve ve sebze nevinden ne gibi ihtiyaçları olduğuna dair hiç bir bilgi yoktur. Yalnız reçel ve pekmezlik için üzüm temini ile "hamr" ve "hanazir" temini hususunda hükümler mevcuttur. bunun nedeni ise un, odun, sebze, meyve ve diğer yasak olmayan ve müslüman halkın da kullanabildiği ihtiyaçların temini için Dîvan-ı hümâyûndan izin alınmasına lüzum olmadığından kaynaklansa gerektir.

Hamr ihtiyacının temini: Kapı kethüdalan "hamr"ı Dîvan-ı hümâyûndan aldıkları izinle senede bir defaya mahsus olarak karşılıyorlardı. Hamr'ı İstanbul'a yakın ada, iskele ve yalılardan alıp Galata'daki depolarına yerleştirirlerdi³⁹. Rus kapı kethüdalığının bir yılda aldığı hamr'ın yekünü 7000 medre kadardı⁴⁰. Hamr, her seneye mahsuben istenilmekte, herhangi bir sene alınma işlemi yapılmadığı zaman, bir kaç yıl sonra o yıla ait hamr satın alınabilmekteydi.

Reçel ve pekmezlik için üzüm temini:Kapı kethüdalan üzüm ihtiyaçlarını kış ayına girmeden Eylül ve Ekim aylarında temin ederlerdi. Üzüm de yılda bir defaya mahsuben temin edilip Galata'daki depolara naklediliyordu. Satın alma işleminde cizye, harac ve avaid alınmıyordu⁴¹.

³⁷ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.32/123,124.

³⁸ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.20/54,64/266.

³⁹ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.4/2.

⁴⁰ Medre: Elkin ölçüleriyle altı okkalık şarap kabı manasına gelir. M. Zeki Pakalın, Aynı eser, c.II, sh.436.

⁴¹ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.75/332.

Hanazir ihtiyacının temini: Hanazir, Rumeli'de bulunan Terkos kazası ve ona bağlı nahiyeler ile Istranca ve diğer kazalardan satın alınmaktaydı. Kethüdalık senede bir defaya mahsus olmak üzere ancak 150 tane Hanazir satın alabiliyordu⁴².

Kapı kethüdalannın yanında baştercüman, tercümanlar, resmî yazışmaları taşıyan ulaklar, yollarda bunları korumakla görevli memurlar ve hizmetkârlar bulunuyordu. Olağanüstü durumlarda gelen büyük elçiler ve maiyetlerinde dikkate alındığında kalabalık bir topluluk oluşturuyorlardı. Bu elçilik görevlileri, kazalarda menzil beygiri temin etme, ihtiyaçlarını narh üzerinden görme, seyahatlarında yanlarında yeniçeri çavuşu bulundurma ve yol güvenliğinin temininde güçlük çekilen bölgeler için kaza yöneticilerine geçiş emniyetlerini sağlamak gibi hukukî ayrıcalıklara sahiptiler. Kaza yöneticilerinin veya bir takım kimselerin elçilik görevlilerine hakâretvâri davranışları karşısında ise Osmanlı hukuku bu görevlileri koruması altına alıyordu⁴³.

Herhangi bir nedenle suç işleyen elçilik mensuplarına Osmanlı adli kurumların müdahale etmiyor, Rus zabıtları nezaretinde yargılanmak üzere Rusya'ya gönderiliyordu⁴⁴. Rus görevlilerin öldürülmesi, soyulması ve çeşitli nedenlerle mağdur edilmeleri gibi durumlarda suçlular şiddetle te'dip ediliyordu.

Elçilik görevlilerinin bir mülke sahip olma ve meskun bulunduğu evi devletin izni olmaksızın tamir etme gibi tasarruf hakları yoktu⁴⁵. Savaş halinde söz konusu bu hukukî ayrıcalıkların tümü, bazen geçici bir süre için de olsa askıya alınabiliyordu.

b) Sınır İhlalleri

Osmanlı devletiyle Rusya arasında sınır olayları, Rusya'nın tarih sahnesine çıkmasından sonra çeşitli şekillerde tezâhür etmeye başlamıştır. XV ve XVI. yüzyıllarda kayda değer bir olaya rastlanmamaktadır. İlk kayda değer hâdise Rusların kışkırttığı, Osmanlılarla mücadeleyi dinî bir görev kabul eden Zaporga kazaklarının 1559 yılında Azak'a saldırması hâdisesidir. Bu olay bundan sonra da aralıklarla devam etmiş ve Kazakların 1637 yılında Azak kalesini almasıyla neticelenmiştir. Bu tarih aynı zamanda Osmanlı-Rus rekabetinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir⁴⁶.

Rusya XVII. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı devleti sınırlarını doğrudan kendisi ihlâl etmemiş ve herhangi bir olay meydana getirmekten kaçınmış, fakat bu işte el altından sürekli Kazakları kışkırtmış ve desteklemiştir. 1700 İstanbul anlaşmasıyla

⁴² BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.80/363.

⁴³ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.8/17.

⁴⁴ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.114/680.

⁴⁵ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.113/675.

⁴⁶ Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve İdil Boyu, sh.175; Hail İnalcık, "Osmanlı-Rus rekabetinin...", Belleten, sh.364.

sınır meselesinin hâkimler, paşalar ve hanlar tarafından hallolunması ve çözümlenemeyen konularda ise iki devlet arasında müzakere edilmesi hükme bağlanmıştır. Prut ve Edime anlaşmaları Osmanlı devletinin lehine sonuçlandığından sınırlarda kayda değer bir olay olmamış, ufak çaplı mahalli veya kişisel olaylar olduysa da sınır görevlileri tarafından halledilmiştir.

24 Haziran 1724 tarihinde Rusya ile yapılan İran topraklarının bölüşümü anlaşmasından sonra Osmanlı-Rus sınırı daha belirgin hale geldiğinden iki ülke arasındaki sınırdaki mahalli olaylar ve sınır ihlalleri eskisine nazaran artarak devam etmeye başlamıştır⁴⁷. 1739 Belgrad anlaşmasında Kırım tatarları ve Ruslar'a tabi Kazak ve Kalmukların mücadelelerine son verilmesi, Kırımlıların Rus topraklarına akın yapmaması ve iki ülke arasındaki sınır anlaşmazlıklarının sınır görevlileri tarafından çözümlenmesi hükme bağlanmıştır.

Osmanlı devletiyle Rusya'nın bütün önlemlerine karşı iki devlet arasındaki sınır olayları ya Ruslara bağlı Kazak ve Kalmukların Osmanlı devletine, Kırım Tatarlarının da Rus topraklarına akın etmesiyle⁴⁸, ya da iki taraf halkının (Tatar, Nogay, Kazak, Kalmuk...) ruhsatsız olarak sınırlarda dolaşmalarına sınır muhafızlarının müdahale etmeleriyle başlamıştır⁴⁹.

c) Kutsal Yerleri Ziyaret Etme İmtiyazı

Ruslar, Bizansla yaptıkları ticârî temaslar neticesi XI. yüzyılda Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebindendirler ve Moskova Metropolitiği İstanbul patrikliğine bağlı bulunuyordu⁵⁰. Hıristiyanlarca kutsal sayılan yerlerin Osmanlı hakimiyeti altında bulunmasından dolayı, Ruslarla imzalanan ilk anlaşma olan İstanbul anlaşmasına kutsal yerleri ziyaret ile ilgili hükümler konmuştur. Buna göre, Hıristiyan Ruslarca Kudüs serbest olarak ziyaret edilebilecek, bu ziyaretçilerden gümrük, harac ve pişkeş alınmayarak yol emniyetleri sağlanacaktır⁵¹. 1739 Belgrad anlaşmasında da aynı hükümler korunarak Hıristiyan Rusların kutsal yerleri ziyaret etmelerine izin verilmiştir⁵².

⁴⁷ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.10/25; Hammer, Aynı eser, c.VI, sh.305.

⁴⁸ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.42/163.

⁴⁹ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, 72/311.

⁵⁰ Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, sh.30.

⁵¹ BOA, Rusya Ahidnâme Defteri, No:83/1, sh.4/1.

⁵² BOA, Rusya Ahidnâme Defteri, No:83/1, sh.82/118.

Ruslar, 1700 İstanbul andlaşmasıyla aldığı bu imtiyazlar neticesinde Osmanlı devleti idaresi altındaki hıristiyan tebaayı (Boğdan, Eflak, Sırbistan, Karadağ, Mora...) isyana teşvik etmeye başlamışlardır⁵³.

Rus Ortodoks hıristiyanların her yıl dîni ziyaret amacıyla geldikleri yerlerin başında Kudüs ilk sırayı almaktadır⁵⁴. Kudüs, 70 yılında Romalıların, 614 yılında İranlıların ve 638 yılında da müslümanların egemenliği altına girmiştir. Bundan sonra sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Tolunoğulları (1070), Haçlılar (1099), Eyyubiler (1187), Memlûklüler (1260) ve 1517 yılında da Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir. Kudüs'de müslümanlar, hıristiyanlar ve yahudiler bulunmaktadır. Markedi İsa ve Kıyame Kilisesi hıristiyanlarca en ünlü ibadet yerleridir⁵⁵.

Hıristiyanlarca kutsal addedilen yerlerden birisi de Tûr-u Sina'dır. Burada da Azize Katerina Manastır ve Elia Kilisesi vardır⁵⁶. Diğer önemli bir ziyaretgâh da Ayneroz adasıdır⁵⁷. Kuzey Yunanistanda bulunan bu ada Bizans döneminde "münzevî" hayat yaşayan keşişlerin bannağı durumundaydı. IX. yüzyılda da bütün Ortodoks âlemi için önemli bir yer durumuna geldi. Ayneroz, 1430 ve 1912 yılları arasında Osmanlı hakimiyeti altında kalmıştır. Bugün bile buraya İstanbuldaki patriklikten veya Atina'daki Ayneroz temsilcisinden vizeyle girilmektedir⁵⁸.

Rusyadan gelen ziyaretçiler sadece Kudüs'ü ziyaret edebildiği gibi, yalnız Ayneroz'u ziyaret edip dönenler de vardı⁵⁹. Ziyaretçiler güzergâh olarak Bender'den giriş yaparak karayoluyla Ayneroz adasını ziyaret ettikten sonra deniz yoluyla Kudüs'e geçerlerdi. Kefe ve Özi tarafından deniz yoluyla İstanbul'a gelenler ise buradan karayoluyla ziyaretgâhlara giderlerdi⁶⁰.

Ziyaretçiler için İstanbul'daki kapı kethüdası Dîvan-ı hümâyûndan yol kağıdı alırdı. Dîvan-ı hümâyûna gelen bu yöndeki istekler genellikle olumlu karşılanarak izin verilmiştir⁶¹.

d) Savaş Esirlerinin Mübadelesi

XVIII. yüzyıla kadar sınırlardaki akınlar sonucu alınan esirler pek önemli miktarda olmadığı için iki devlet arasında dikkate şayan bir mesele teşkil etmemiştir.

⁵³ İ. Hakki Uzunçarşılı, Aynı eser, c.IV/1, sh.70.

⁵⁴ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.5/7.

⁵⁵ F. Buhl, "Kudüs", İA, c.VI, sh.95.

⁵⁶ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.41/61; F. Honigman, "Tur-u Sina", İA, c.XIII/I, sh.95.

⁵⁷ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.91/460.

⁵⁸ Semavi Eyice, "Ayneroz", TDVİA, c.IV, sh.267.

⁵⁹ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.34/135, 68/269.

⁶⁰ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.102/579, 107/617.

⁶¹ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.109/636.

1700 İstanbul andlaşmasına savaşlar sırasında alınan asker ve sivil esirlerin karşılıklı saliverilmeleri için bir hüküm konulmuştur. Buna göre esirler "ücretleri" esir sahiplerine ödenerek serbest bırakılacaktı. Ancak din değiştiren esirler karşılıklı olarak iade edilmeyecekti⁶². 1736-39 Osmanlı Rus savaşı bu zamana kadarki savaşlarda en çok esir alınma özelliğine sahip olduğu için savaş sonucu imzalanan Belgrad andlaşmasına da aynı şartları içeren hükümler konmuştur⁶³.

Osmanlı devleti, bu maddelerin tatbik edilebilmesi için Anadolu ve Rumelideki bütün kaza ve sancak makamlarına fermanlar göndermiştir. Esirler, toplu olarak kalelere, gemilere ve zindanlara konulduğu gibi münferiden devlet görevlilerinin veya halkın elinde bulunabiliyordu. Esirler kimin elinde bulunuyorsa güvenliklerinden o kişiler veya makamlar sorumluydu⁶⁴. Bunun yanında gayri müslim Osmanlı vatandaşları da esir alıyorlardı⁶⁵.

Osmanlı devleti andlaşmalardan sonra esirleri tesbit etmek, bulmak ve salivermek için her kaza birimine mübaşirler tayin eylemiştir. Rusya'dan da bu mübaşirlerin yanında görevli olmak üzere memurlar gelmekteydi. Bu kimseler kaza ve sancaklara vardıklarında ellerinde görevli olduklarını belirten "yol kağıtlarını" gösterdikleri zaman kendilerine her türlü kolaylıklar sağlanmaktaydı.

Esirlerin muhtemelen bulunduğu yerlere giden Osmanlı ve Rus görevliler İslâmı kabul etmeyen esirlerin sahiplerine Osmanlı devleti hazinesinden temin edilen kişi başına 100 kuruşu vererek kadıların huzurunda esirleri teslim alırlardı. Esirler teslim edilirken bir deftere isimleri, eşkalleri ve nerede buldukları yazılır ve karşılığında görevlilerden bir senet alınırdı. Tutulan defter daha sonra devlet merkezi olan İstanbul'a gönderilirdi⁶⁶. Esirler toplandıktan sonra Rusya'ya gidebilmeleri için kapı kethüdalara Dîvan-ı hümayûndan izin alırlardı⁶⁷. Yol boyunca bunlara yasakçılar refakat ederdi. Kışın deniz yolculuğu tehlikeli olduğu için kara yolu tercih ediliyordu⁶⁸.

Rus esirlerinin, sınıra vardıklarında, oraya varncaya kadar firar olup olmadığını veya fazlalık olup olmadığını denetlemek için sınır görevlilerince "atiknamelerine" bakılıp, son kimlik kontrolleri yapıldıktan sonra Rusya'ya geçmelerine izin veriliyordu⁶⁹.

Savaşlarda esir edinen Osmanlı tebaası, esirleri birbirlerine ücret karşılığı satabiliyorlardı. Bu durumlarda elden ele dolaşan bu esirlerin bulunması ve görevlilerin

⁶² BOA, Rusya Ahidnâme Defteri, No:83/1, sh.4/1.

⁶³ BOA, Rusya Ahidnâme Defteri, No:83/1, sh.82/118.

⁶⁴ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.23/67.

⁶⁵ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.24/81.

⁶⁶ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.20/59.

⁶⁷ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.26/89.

⁶⁸ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.27/104.

⁶⁹ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.17/46.

haberdar olması zorlaşıyordu. Hatta ellerindeki esiri teslim etmemek için uzak yerlere kaçıranlarda oluyordu. Osmanlı devleti böylesi durumlarda sürekli olarak kaza kadılarına ve olayın geçtiği kazaların yöneticilerine uyan niteliğinde fermanlar gönderip esirlerin bulunup tesbit edilmesini istemekteydi⁷⁰. Askerlerin yanında sivil ailelerde esir olarak alınabiliyordu. Bu ailelerin uzun süre kalmalarında çocukları oluyor, bunların serbest bırakılmaları durumunda ise çocuğun da serbest bırakılıp bırakılmaması hukuki problem oluşturuyordu. Bazen çocuk, ailesinin serbest bırakılıp Rusya'ya gitmesinde bunlara veriliyordu⁷¹. Ellerindeki esirleri devlet görevlilerine teslim edenler, çok az rastlansada teslim etmeyip saklayanları ihbar ediyordu. Bu ihbar işini yapanların başında ise gayri müslim tebaa geliyordu⁷². Esirler buldukları yerden bazan kaçınılmaktaysada tekrar yakalanıp Rusya'ya gönderiliyordu.

Esirlerin Rusya'ya götürülmeleri sırasında bazı kimseler, içlerinde kendilerinin azad etmediği esirleri olduğunu ileri sürerek mahkemelere başvuruyorlardı. Eğer olay doğruysa, esir müslüman olmamışsa ücreti devletçe ödenip serbest bırakılıyordu. Müslüman olduğu tesbit edilirse Rusya'ya gönderilmiyordu⁷³.

e) Rus Tüccarlarının Osmanlı Devletinde Ticari Faaliyetleri

Osmanlı devletiyle Rusya arasındaki ilk siyasi ilişkiler Rusların 1475 yılında cenevizlilerden zaptedilen Kefe'de ticaret yapma isteğinden kaynaklandı⁷⁴. 1515 yılında da Ruslara Karadeniz kıyısında ticaret yapma izni verildi⁷⁵. Karadeniz Osmanlı devletinin bir iç denizi olduğu için Rusya ile olan ticari ilişkiler uzun süre sınırlı kaldı. Buna karşılık devamlı Karadenize çıkma idealinde olan Rusya, Osmanlı devletinin zayıflamasından da istifade ederek batılı devletler gibi geniş imtiyazlar elde etme fırsatları gözetmeye başladı.

Osmanlı devletinin II. Viyana bozgunu akabinde başlayan ağır yenilgisi Ruslara bu fırsatı verdi. 1700 İstanbul anlaşması ile Azak kalesini alan Ruslar, Karadenizin kilidi sayılan bu stratejik noktayı Osmanlılardan almış oldular. Fakat Rusların Karadenizde ticaret yapma teklifini Osmanlı devleti görüşmek bile istemedi. Ancak Rusların bu isteği 1739 Belgrad anlaşmasıyla kabul edilerek Osmanlı tebaasına ait gemilerle Karadenizde ticaret yapma imkanına kavuştular⁷⁶. Bu anlaşmaya göre Rus

⁷⁰ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.22/63.

⁷¹ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.70/304.

⁷² BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.28/106,41/160.

⁷³ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.44/178,179.

⁷⁴ A. Nimet Kurat, Türkiye ve İdil Boyu, sh.51.

⁷⁵ Osman Nefioğlu, Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar, Ankara 1986, sh.11.

⁷⁶ BAO, Rusya Ahidnâme Defteri, No:83/1, sh.82/118.

tüccarlarının can güvenliği devletce korunacak, ticari amaçlı "mürur" ve "uburlanna" engel olunmayacak, mu'ad gümrükten başka Cizye, Pişkeş ve haraç alınmayacaktır. Bu andlaşmadan sonra Rus tüccarlarının ticari faaliyetleri günden güne artarak devam etti.

Ticaret yapma müsadesi alan Rus tüccarları her ne kadar ticaretlerini günden güne iyileştiriyorlarsa da, batılı tüccarlar kadar bir ticaret hacmine ulaşamıyorlardı. Halbuki İngiltere, Fransa ve Venedik tüccarları XVII. yüzyıldan itibaren büyük kârlar getiren ticaret yapıyorlardı. Bu nedenle daha bu yüzyılda bile Osmanlı devletinde, her alanda "batı üstünlüğü" kendini göstermiş bulunuyordu.

Rus tüccarları Osmanlı devletindeki ticaretlerinde çoğunlukla deniz yolunu tercih ediyorlardı. Deniz ticareti XVII. yüzyıldan itibaren dünya ticaretinin bel kemiğini oluşturuyordu. Azak tarafından giriş yapan tüccarlar Kefe üzerinden Osmanlı devletine gelmekteydiler. Ticaretlerini icra ettikten sonra İstanbul gümrüğüne gümrüklerini ödeyip "edâ tezkeresi" aldıktan sonra yine Osmanlı tebaasına ait gemilerle aynı güzergâhtan Rusya'ya gidiyorlardı⁷⁷. Osmanlı Rus sınırındaki görevlilere edâ tezkerelerini ibraz eden tüccarlar tekrar gümrük ödemededen sınırı geçerlerdi. Osmanlı-Rus sınırı çok geniş ve uzun bir alanı kapladığı için giriş ve çıkışlar tek bir noktadan ibaret değildi. Bundan başka Bender-İsmail Geçidi-İstanbul, Özi-İstanbul, İstanbul-Yenikale-Gönye, İstanbul-Taygan, İstanbul-Kalas ve İstanbul-Yenikale-Rusya güzergâhlarını takip ederlerdi⁷⁸.

Sınırlardan Osmanlı devletine giren Rus tüccarları mallarını sınır bölgelerinde satmak istediklerinde gümrüklerini sınırdaki görevlilere ödemek durumundaydılar. Fakat sınırlarda gümrük alımı esnasında çeşitli problemler çıktığından tüccarlar daha ziyade İstanbul gümrüğünü tercih ediyorlardı. Rus tüccarları karadenizin yanında Tuna nehri ve çevresinde ticari amaçlı dolaşıyorlardı. Tuna nehri civarındaki yerleşim bölgelerinde veya Avusturya'da ticaret yapan tüccarlar nehir gemileriyle Kalas'a geldikten sonra sınıra yakın diğer iskelelere geçerek oradan Rusya'ya gidiyorlardı⁷⁹. Genellikle gayri müslim tebaaya ait gemileri tercih eden Rus tüccarları seyahatlarında şayka, vulik ve tombaz türü gemiler kullanıyorlardı.

Tüccarlar Osmanlı devletine gelirken ok, sincap, boğazi, tavşan, kedi ve kevcen kürkleri, sade yağ, bal mumu ve demir gibi malları satmak için getirirlerken dönüşlerinde alım ve satımı yasak olmayan malların yanısıra şarap satın alıp Rusya'ya gidiyorlardı⁸⁰. Tüccarların Osmanlı devletindeki ticari hareketliliği Mart-Ekim ayları

⁷⁷ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.48/182.

⁷⁸ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.50/86,55/208.

⁷⁹ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.56/214,100/567.

⁸⁰ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.83/392, 88/434.

arasında en yoğun dönemi yaşıyordu. Hukuki meseleleri ise kapı kethüdaları takip ediyordu.

Müste'min olarak adlandırılan Rus tüccarları bazı şehirlerde belirli sürelerle ikâmet ediyorlardı. İstanbul ve İzmir bu şehirlerin başında gelmekteydi. Ticaret maksadıyla bir şehirde ikâmet eden tüccarların yanında aileleri bulunabildiği gibi yardımcılar ve hizmetkârları da bulunabiliyordu⁸¹.

Osmanlı sınırları içinde faaliyet gösteren Rus tüccarlarının en çok müsdarip oldukları şikâyet, "mükemmer gümrük" alınması hâdisesidir. Bölge olarak şikâyetlerin en çok geldiği yer Kefe eyaleti gümrüğüdür. Kefe, stratejik konumunun yanı sıra karadeniz ticaretinin odak noktalarından bir yer durumunda bulunuyordu. Gelen şikâyetlere göre ellerinde "eda tezkeresi" olan tüccarlardan tekrar gümrük istenmekteydi. Tüccarlar da böylesi durumlarda görevlilere para ve kürk vererek zarara uğramadan kurtulma çarelerine başvururlardı⁸². İstanbul'a geldiklerinde ise şikâyete neden olan konu kapı kethüdası vasıtasıyla Dîvan-ı hümayûna ulaştırılırdı. Divan'a gelen bu şikâyet ilgili yerlerin kadısına bildirilerek olay araştırılır, gümrükçüler ve şikâyete hedef olan kimseler "meclisi şer"e getirilerek muhâkeme edilirdi. Suçun sabit olduğu durumlarda usulsüz olarak alınan paralar ve eşyalar sahiplerine iade edilirdi. Yine en çok şikâyete mazhar olan konulardan bir diğeri de resmi raiçden fazla gümrük alınması hâdisesidir⁸³. Gümrüklerde fazla bekletilme, vergilerini ödedikleri halde eda tezkeresi alamama, sebepsiz yere hapsedilme ve çeşitli nedenlerle malların çalınması gibi olaylar Rus tüccarlarının sürekli şikâyetleri arasındaydı⁸⁴.

Tüccarlar, ticaret yapmak için bâzen kendileri gitmezler hizmetkârlarını gönderirdi. Hizmetkârların herhangi bir nedenle ölmeleri durumunda mallar kadıların huzurunda bir deftere kaydedilir, sahibi gelince yine kadının huzurunda teslim edilirdi⁸⁵. Günden güne iş hacimlerini genişleten tüccarlar bâzen ortaklıklara dayalı büyük çaplı işler de yapıyorlardı.

Sonuç

XV. yüzyılda ticari ve ekonomik nedenlerle başlayan Osmanlı-Rus ilişkileri XVII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı devletinin de zayıflamaya başlaması ile beraber

⁸¹ Müste'min: Osmanlı devletinde oturmasına müsadde edilen yabancı devlet tebaasına denir. M. Zeki Pakalın, Aynı eser, c.II, sh.135.

⁸² BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.46/176.

⁸³ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.80/361,44/162.

⁸⁴ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.55/207,112/670.

⁸⁵ BOA, Rusya Ahkâm Defteri, No:84/2, sh.82/376.

farklı bir ortama girmiştir. 1700 İstanbul andlaşması ile hukûki açıdan tescillenen bu ilişkiler XVIII. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Bu yüzyıl süresince ise iki devlet arasında kısa aralıklarla savaşlar olmuş, Rusya geniş Osmanlı coğrafyasından kendi ideallerine uygun olarak bâzı toprak parçalarını almıştır.

XVIII. yüzyılda Osmanlı-Rus ilişkilerinin odak noktasını ticârî münasebetler oluşturmaktadır. Bu açıdan karadeniz ticareti iki ülke ticaretinde önemli bir hacme sahiptir. Buna rağmen Karadeniz bir "Türk gölü" olma vasfını Küçük Kaynarca Andlaşması'na kadar devam ettirmiştir. Ayrıca sınır güvenliği meselesi, kutsal yerleri ziyaret ve savaş esirlerinin iâdeleri gibi meseleler iki ülke arasındaki ilişkilere bir çeşitlilik katmaktadır. Bu ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürümesini İstanbul'da ikamet eden Rus kapı kethüdaları deruhte ederlerdi.

Osmanlı devletiyle Rusya arasındaki bu ilişkiler XVIII. yüzyılın ortalarında değişik bir atmosfere girerek Küçük Kaynarca Andlaşması'na kadar devam etmiştir. Bilindiği gibi Küçük Kaynarca Andlaşması Osmanlı-Rus münasebetlerinin çok farklı açıdan bir dönün noktasını teşkil etmektedir. Bu nedenle bundan sonraki gelişmeler farklı bir araştırma ve inceleme konusudur.